

WEISZ BOGLÁRKA

II. András vámmentesség-adományai

A 13. században az árutermelés kiszélesedése a belső kereskedelem felélénkülését eredményezte. Az uralkodók a régi vásárok tartási jogát megerősítették, illetve újabbak létrehozását engedélyezték. Elterjedt a 12. században kialakult *forum liberum* intézménye is. A *forum liberum* szabad, azaz magánföldesúri vásárt jelentett, ahol a király a vásárvámot átadta a szabad vásár tartójának, valamint átengedte neki a vásár feletti joghatóságot is.¹ Ez a kereskedők számára azonban nem sokat jelentett, mert a vásárvámok továbbra is fennmaradtak.

A forgalommal együtt az utakon is megszapordtak a vámok. A vámszedésre az adott jogalapot, hogy az utazó a fizetségért cserébe előnyökre számíthatott. Így pl. karbantartották az utakat, a réveken átkelő alkalmatosság állt a rendelkezésükre, a szükséges helyeken hidak létesültek. A vámok megsokszorozódása arra készítette a kereskedelemben érdekeltet, hogy a maguk számára vámmentességet eszközöljenek ki az uralkodótól. Természetesen már korábban is találkozunk vámkedvezményekkel, de a 13. században válnak igazán jelentőssé.

Jelen munka a II. András király (1205–1235) által biztosított vámmentesség-adományokat veszi sorra. A felmentések különböző mértékűek voltak. Teljes, az egész országra kiterjedő mentesség mellett ismerünk területileg, vagy árucikk szempontjából korlátozott vámmentességet is. Külön kell foglalkoznunk ezek mellett a határkapuknál szedendő vám alól történt felmentésekkel, illetve a külföldi kereskedők számára biztosított kiváltsággal. Ezenkívül korszakunkban egyszeri, alkalmi mentességgel is találkozunk.

I. Teljes, országos vámmentesség

Az adományozottak számára a legfontosabb a teljes vámmentesség elérése volt, amikor a kedvezményezett az ország egész területén vámmentesen közlekedhetett, szállíthatott és kereskedhetett. II. András először 1209-ben adott egész Magyarországra vonatkozó vámmentességet, amikor ennek fizetése alól felmentette a

¹ vö. Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. In: Tanulmányok Budapest múltjából. 14. Budapest 1961. (a továbbiakban: Fügedi, 1961.) 32.; Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Budapest 1993. 53.; II. András elsőként 1206-ban engedélyezett szabad vásárt János esztergomi érsek (1205–1222) egyháza számára Gerla faluban. Richard Marsina: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I. Bratislavae 1970. (a továbbiakban: CDES I.) 112.

templomosokat, valamint népeiket.² Ezt követően 1212-ben a király a Szent Sír Kanonokrend népeinek is országos vámmentességet biztosított a vásárokon és a réveken.³ Ehhez hasonlóan II. András 1217. (június 13-án) a garamszentbenedeki kolostor földjeire települt vagy telepítendő szász, magyar, szláv és bármely más nemzeti-ségű *hospesek* számára ugyanazon kiváltságokat adományozta, mint amelyet a Pesten, Fehérváron és Budán tartózkodó *hospesek* bírnak. Ezek között emlékezett meg az oklevél a vámmentességről.⁴

1235 körül II. András megerősítette a pécsi püspökség korábbi okleveleit. Ezen diplomájában említette, hogy I. András (1046–1060) adományából a pécsi püspökség különböző jogállású népei az ország területén árujuktól, valamint az átkelés során nem tartoznak vámot fizetni. Ha valaki mégis zaklatná őket ilyen ügyben, annak 50 márka büntetést kell fizetnie, melynek fele a nádort, a másik fele a pécsi püspökséget illeti.⁵

A fehérvári polgárok kiváltságát, amely többek között országos vámmentességet biztosított, II. András uralkodása alatt Pest városa kaphatta meg. A város 1244. november 24-én kelt privilégiumának túlra utaló szavai alapján ugyanis feltételezhető, hogy a tatárjárás előtt elnyerte azokat a királyi szabadságjogokat, amelyekkel Fehérvár és Nagyszombat rendelkezett.⁶ Györffy György a fehérvári jogok mindkét

² Marko Kostrenčić–T. Smičiklas: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. I–XVII. Zagrabiae 1904–1981.* (a továbbiakban: CD.) III. 84–89.; Karácsonyi János és Szentpétery Imre hamisnak tartják ezt az oklevelet. Karácsonyi János: *A hamis, és hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig.* [A Történelmi Tár 1908. évi számában megjelent „Pótlások...”-kal kiegészítve] Szeged 1988. (a továbbiakban: Karácsonyi, 1988.) 14–15.; Szentpétery Imre–Borsa Iván: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I–II.* Budapest 1923–1987. (a továbbiakban: Reg. Arp.) 250. sz.

³ CDES I. 136–137. Reg. Arp. 273. sz.

⁴ CDES I. 178–179.; Az oklevél azonban hamis. Haiczl nem említi, hogy hamisnak tartaná. Haiczl Kálmán: *A garamszentbenedeki apátság története.* 1913. 13.; Fejérfataky László gyanúsra vélte. Fejérfataky László: *Oklevelek II. István korából.* Budapest 1895. 41.; Pauler Gyula formailag „nem aggálytalan”-nak tekintette. Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II.* Bp. 1899.² (a továbbiakban: Pauler, 1899.) I. 510.; Erdélyi László, Szentpétery Imre és Siklósi Gyula már egyértelműen hamisnak tartják. Erdélyi László: *Az első állami egyenes adó elmélete. Kolozsvár 1912.* (a továbbiakban: Erdélyi, 1912.) 28. 3. jegyzet; Reg. Arp. 346. sz.; Siklósi Gyula: *Székesfehérvár.* In: *Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század)* Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc. Budapest 1994. (a továbbiakban: KMTL) 628.; Györffy György az 1230-as évek táján készült hamisítványnak minősítette. Györffy György: *Pest–Buda kialakulása. Budapest története a honfoglalástól az Árpád-kor végi székvárosá alakulásig.* Budapest 1997. (a továbbiakban: Györffy, 1997.) 106.; Richard Marsina szerint a hamis oklevél 1244–1270 között készülhetett. CDES I. 179.

⁵ Georgius Fejér: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. III/2.* Budae 1832. 421–439.; Az oklevél azonban hamis. Pauler, 1899. II. 590.; Reg. Arp. 544. sz.

⁶ *Elenchus fontium historiae urbanae. III/2.* Ed.: András Kubinyi. Budapest 1997. 39–41.; Reg. Arp. 781. sz.

Pest lakóinak történő adományozását 1231-re teszi.⁷ Ezt az évszámot fogadja el Kristó Gyula is.⁸

Fehérvár kiváltságát egy 1237. május 6-án kelt oklevél szerint Szent István királytól kapta meg.⁹ A Szent István-kori oklevél azonban eredetiben nem maradt fenn. Teljes szövegével sem rendelkezünk, de tartalmát részben ismerjük az 1237. évi oklevél, illetve más városi privilégiumokban található hivatkozások alapján. Ezek szerint a polgárok többek között országos vámmentességet kaptak, amely a határkapuknál is érvényes volt.¹⁰ A „fehérvári jog” a polgárok személyére vonatkozott, és nem területre. A fehérvári kiváltságlevelet azonban nem származtathatjuk I. István korából. Fügedi Erik szerint a 12. század elején készült a privilégiumlevél.¹¹ Györffy György a fehérvári kiváltság kiadását II. István (1116–1131), vagy III. István király (1162–1172) nevéhez köti.¹² Degré Alajos szerint ezt a kiváltságlevelet inkább II. István adta a fehérváriak számára.¹³ Kristó Gyula szerint az oklevél kibocsátója talán III. István lehetett.¹⁴ Ladányi Erzsébet véleménye az, hogy ez az oklevél nem született IV. Béla kora előtt.¹⁵

Egy esetben az uralkodó olyan intézkedést hozott, melynek értelmében a kiváltságban részesülő népelemek csak a mindenkori vám felét voltak kötelesek kifizetni. Ugyanis 1229-ben a király a garamszentbenedeki egyház udvardi¹⁶ népeit felmentve

⁷ Györffy György: Budapest története az Árpád-korban. In: Budapest története I. Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig. Szerk.: Gerevich László. Budapest 1973. 218–352.

⁸ Kristó Gyula: Magyarország története 895–1301. Budapest 1998. (a továbbiakban: Kristó, 1998.) 251.

⁹ Wenzel Gusztáv: Árpád-kori új okmánytár. I–XII. Pest–Budapest 1860–1874. (a továbbiakban: ÁÚO) XI. 9–13.; Reg. Arp. 619. sz.

¹⁰ Birájukat és tizenkét esküdtjüket maguk választották, ez a testület ítélkezett a polgárok minden peres ügyében, a polgárok közé betelepülők ugyanazon szabadságot kapták meg, mint amivel a polgárok rendelkeztek. Kubinyi András: Székesfehérvári jog. In: KMTL 628–629.

¹¹ Fügedi, 1961. 25–26.

¹² Szerinte nem lehet első királyunk korabeli, mivel Szent István adott ugyan kiváltságlevelet a fehérvári prépostságnak, de ez csak a prépostság népeit érintő privilégium volt, és nem vonatkozott a király népeire. Másrészt azon vallón-olasz polgárok, akikre a fehérvári jog vonatkozott legkorábban a tizenegyedik század közepén települtek le a városban. Györffy, 1997. 48.

¹³ Degré Alajos: Székesfehérvár joga a középkorban. In: Székesfehérvár évszázadai. 2. Középkor. Szerk.: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár 1972. 144.

¹⁴ Kristó, 1998. 250.

¹⁵ Ladányi Erzsébet: Szent István „apostoli követségének” egyik középkori magyarországi értelmezéséről. In: Egyházak a változó világban. Szerk.: Bárdos István, Beke Margit. Esztergom 1991. 95–97.

¹⁶ Udvard falu földjét a garamszentbenedeki apátság 1075-ben I. Géza királytól kapta meg. CDES I. 53–58.; Udvard ma falu Komáromtól északkeletre: Dvory nad Žitavou. Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. Budapest 1988. (a továbbiakban: FNESZ) II.

az e faluban szedendő vám alól meghagyta, hogy a többi helyeken a vámoknak csak a felét kell megfizetniük.¹⁷

II. András uralkodása alatt nyolc oklevél biztosított országos vámmentességet, amely közül három diploma hamis. Egy esetben az immunitás csak a vám felére terjedt ki. A hiteles oklevelek adományozottai között a Szent Sír kanonokrendet, a garamszentbenedeki kolostort, valamint ezek népeit találjuk meg. Mindkét egyház számára biztosított vámmentesség azonban korlátozott volt, mert a kanonokrend esetén csak a vásárokra és révekre, a garamszentbenedeki kolostor udvardi népei esetén pedig csak a vám felére terjedt ki. Mellettük a világiak közül csak Pest város lakossága nyerte el ezt a mentességet. A kiváltságok alacsony száma és az azokban megmutató korlátozások a vámok jelentőségét mutatják a vizsgált korszakban. Az egyháziak számára ezen mentesség elnyerésére döntően a szórt birtokrendszer következtében lehetett szükséges, azaz elsősorban szállításra, és nem kereskedelemre vonatkozott. Pest város lakói esetén pedig az országos kereskedelemben betöltött pozíciójuk játszott szerepet.

II. Árucikk szempontjából korlátozott vámmentesség

Ezen oklevelekben már a piacra kerülő, áruvá váló felesleggel találkozunk. Ezek egy része az egész országban az adott árucikkre – illetve a vásárvámra vonatkozó – mentességet biztosított, másik részük azonban egy bizonyos területre korlátozta ezt a kiváltságot. A második csoportba tartozó immunitások a területileg korlátozott vámmentességek között foglalnak helyet.

Elsőként az uralkodó 1206-ban Latin János olasz *hospest*¹⁸ és a kereskedés céljából járó–kelő szolgáit mentette fel azon vámok alól, amelyet áruik után fizetnének.¹⁹

1207-ben II. András elrendelte, hogy Spalato (Split) lakói az országban saját árucikkből semmit sem kötelesek fizetni.²⁰ Még ugyanebben az évben a király Almissza

¹⁷ CDES I. 249–250., Reg. Arp. 453. sz.; A későbbiekben ehhez hasonló kiváltságot 1236-ban a Dészváriak kaptak IV. Béla királytól, amikor elrendelte, hogy Erdélyben és Szolnok megyében csak a vámok felét kell megadniuk. ÁÚO XI. 285–286.; Ez az oklevél azonban hamis: Reg. Arp. 618. sz.

¹⁸ Latin János 1204-ben a nagydisznódi vendégek között élt. ZW I. 7–8.; Nagydisznód az egykori Szeben megyében feküdt. Ma: Cîsnădie. Vallon származásának emlékét falujának Voldorf (Kozdfő) neve máig őrzi. Vö.: Erdély története. I. Főszerk.: Köpeczi Béla. Budapest 1986. 299.

¹⁹ ÁÚO XI. 83–85., Reg. Arp. 223. sz.; Györffy György szerint az oklevélben található kiváltságok – részben utólagos – interpoláció révén kerülhettek a szövegbe, véleményét azonban részletesebben nem fejti ki. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Budapest 1963–1998. (a továbbiakban: ÁMTF) II. 202.

²⁰ CD. III. 68–69., Reg. Arp. 229. sz.; Az uralkodó II. Géza (1141–62) 1142. évi szabadságlevelét (CD. II. 49–50.) újította fel ekkor.

(Omiš), dalmáciai város lakóit ugyanilyen kiváltságban részesítette.²¹ Ez az oklevél azonban hamis.²² Mindkét diploma Kálmán király (1095–1116) 1108. május 25-én kelt Trau (Trogir) városának adott szabadságlevelének szövegén alapul.²³

Hasonló kiváltságban részesítette 1209-ben a király a Varasd (Varaadin) faluban lakó *hospeseket*, akik őt kenei²⁴ fogsága idején hűségesen szolgálták. A privilégium értelmében áruik után a várbeliek vámot és harmincadot nem tartoznak fizetni, kivéve, ha a német területekre mennek áruikkal. Ebben az esetben megrakott szekér után három dénárt, egy ló után két dénárt, két ökör után egy dénárt, három disznó után egy dénárt, egy szekér után a Dráva révénél egy dénárt kell fizetniük.²⁵ Ezek az összegek azonban nem kiviteli vámra vonatkoznak, hanem útvámra. Szentpétery Imre szerint a varasdiak ezen oklevele hamis.²⁶ IV. Béla 1220. évi megújító diplomája szerint ugyanis a II. András király által kiadott oklevél elégett. Az 1220. évi oklevél a német területekre induló varasdiaktól csak a megrakott szekerek után fizetendő három dénárt említi.²⁷ Szentpéteryvel ellentétben Domanovszky Sándor nem vonta kétségbe az 1209. évi oklevél hitelességét.²⁸ Mind az 1209., mind az 1220. évi kiváltságlevelet hamisítványnak minősíti Püspöki Nagy Péter.²⁹ Az esztergomi vámjegyzék II. András korabeli rétegéből származó vámtételek szerint egy külföldre vitt marha után két dénárt kellett fizetni. A varasdiak kiváltságlevelében a külföldre vitt marha után ennek csak a negyedét kellett megfizetni. Az esztergomi vámtarifa szerint egy marha, vagy sertés után egy dénár vásárvám járt.³⁰ A varasdiaknál ennek csak a fele, illetve

²¹ CD. III. 71–72.

²² CD. III. 72., Reg. Arp. 232. sz.

²³ CD. II. 19.; A dalmáciai városprivilégiumokra bővebben: Györffy György: A XII. századi dalmáciai városprivilégiumok kritikájához. Történelmi Szemle 10 (1967) 46–56.

²⁴ Georg Heller Kneginec-cel azonosította, amely ma Varaždin része. Georg Heller: Comitatus Varasdiensis. München 1977. (a továbbiakban: Heller, 1977.) 79–80.

²⁵ CD. III. 89–91.

²⁶ Reg. Arp. 247. sz.

²⁷ CD. III. 186–187.; Szentpétery Imre hitelesnek tekinti ezt az oklevelet. Reg. Arp. 567. sz.

²⁸ Domanovszky Sándor: A harmincadvám eredete. Budapest 1916. 19.

²⁹ Mivel IV. Béla 1242. október 14-én ugyanebben a tárgyban kibocsátott oklevelében (CD. IV. 166–167.) nem Andrássra, és nem önmagára, hanem testvérére, Kálmán halicsi királyra (1214–1219, 1219–1221) és szlavón hercegre (1226–1241) hivatkozik. Maguk a varasdiak is 1242 után ezt a kiváltságlevelet erősítették meg. Mindezek alapján Püspöki Nagy Péter a tatárjárás előtti hamisítványnak minősíti őket. Püspöki Nagy Péter: Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon 1000–1301. I. Budapest 1989. (a továbbiakban: Püspöki, 1989.) 131.; Azonban az 1220. évi oklevél hitelességének megkérdőjelezését nem tartjuk elfogadhatónak. Egyrészt mivel ebben nem szerepel a harmincadmentesség megadása, másrészt itt csak a megrakott szekerek utáni vámtételt találjuk meg.

³⁰ Budapest történetének okleveles emlékei. I. (1148–1301) Szerk.: Gárdonyi Albert Budapest 1936. (a továbbiakban: BTOE I.) 236–239.; vö.: Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000–1325. Budapest 1916. 531–534.

a harmada szerepelt vámtételként. A hamisítás okául egyrészt az oklevélben szereplő alacsony vámtételek, másrészt pedig a harmincad fizetése alóli mentesség megadása valószínűsíthető. Pach Zsigmond Pál mutatott rá arra, hogy a *tricesima*³¹ kifejezés előfordulása ebben az oklevélben túl korai. A hiteles varasdi kiváltságlevelek (1220, 1242) csak a vámmentességet biztosították számukra belföldön. Pach Zsigmond Pál szerint ehhez utólag toldották hozzá a harmincadmentességre való utalást, amikor ennek szedését bevezették egyes városokban.³² Az 1209. évi oklevél hamis volta ellenére jól mutatja a varasdi *hospesek* kereskedelmét, akik elsősorban állatokkal kereskedtek, mert az ezekre vonatkozó kitételek hiányoznak a hiteles 1220. évi oklevélből.

II. András 1217-ben a zágrábi egyház népeit, mind a püspökségét, mind a káptalanét felmentette a vásárvám fizetése alól.³³ Ezt követően 1224-ben az Andreanumban a király az erdélyi szászkok kereskedőinek megengedte, hogy az országban szabadon és vám kifizetése nélkül közlekedjenek.³⁴

II. András egy esetben csak meghatározott árura vonatkozó mentességet adott. 1225-ben ugyanis az uralkodó a krakkói³⁵ és igeni³⁶ szász vendégeket részesítette ilyen kiváltságban, amikor elrendelte, hogy az eladott, vagy vásárolt boruk után sem szárazföldön, sem vízen ne szedjenek tőlük vámot, mivel ők az egész ország területén ez alól fel vannak mentve.³⁷ Az oklevélből úgy tűnik, hogy ezek a *hospesek* elsősorban borral kereskedtek.

Részleges, árucikk szempontjából korlátozott mentességet – két hamis oklevéltől eltekintve – öt esetben biztosított az uralkodó. A zágrábi egyház népei mellett csak világi személyek, elsősorban *hospesek* jutottak ezen kiváltsághoz. Az immunitás megszerzése a kedvezményezettek számára a kereskedelem szempontjából vált szükségessé. Mindegyik diploma ugyanis utal arra, hogy a vásárokon felbukkanó kereske-

³¹ II. András korában a harmincad alatt olyan vámot értettek, amelyet az ország belsejében szedtek egyes városokban a király vagy a királyné számára, általában függetlenül attól, hogy az áru külföldi vagy belföldi eredetű volt. Pach Zsigmond Pál: „A harmincadvám eredete.” Budapest 1990. (a továbbiakban: Pach, 1990.) 47.

³² Elsőként Esztergomban találkozunk vele 1215-ben. CDES I. 156–157.; Az 1230-as években már több helyen is szedhettek harmincadot, mert II. András 1235-ben Jolán leánya hozományára lekötötte azt. Vö.: Pach, 1990. 36–37.; A 15. században Varasd is ezen városok közé tartozott, mert az 1498. évi dekrétum régi harmincadhelynek nevezi. CIH I. 612–613.; A fentiekre vö.: Pach, 1990. 34.

³³ Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis. I. Edidit: Joannes Bapt. Tkalčić. Zagrabiae 1873. 44–46., Reg. Arp. 323. sz.

³⁴ Franz Zimmermann-Carl Werner: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. (1191–1342) Hermannstadt 1892. (a továbbiakban: ZW I.) 33–35., Reg.: Codex diplomaticus Transsylvaniae. I. 1023–1300. (Erdélyi okmánytár.) Op.: Sigismundus Jakó. Budapestini, 1997. (a továbbiakban: CDT) 132. sz.

³⁵ Krakko az egykori erdélyi Fehér megyében feküdt. Ma község Gyulaféhevártól északra: Cricău. ÁMTF II. 170.

³⁶ Igen az egykori erdélyi Fehér megyében feküdt. Ma község Gyulaféhevártól északnyugatra: Ighiu. ÁMTF II. 167.

³⁷ ZW I. 43., Reg.: CDT 141. sz.

dők számára biztosítja az uralkodó ezt a mentességet. Az oklevelek tanúsága szerint az országos kereskedelemben a *hospesek* játszottak döntő szerepet. A krakkói és igeni szász vendégek esetén azt is meg tudjuk mondani, hogy fő árucikkük a bor volt, míg a varasdiaknak az állatok.

Önállóan kell foglalkoznunk azon vámmentességekkel, amelyek a só szállítása-
kor biztosítottak immunitást a kiváltságosoknak. Ezen kiváltságok árucikk szempont-
jából biztosítottak vámmentességet, amely azonban területi mentességet is jelentett,
hiszen a sót meghatározott útvonalon szállították. Az első ilyen kiváltságokat az egy-
házak kapták meg. A só a középkor egyik legfontosabb kereskedelmi árucikke volt.
A legtöbb sóbánya királyi tulajdonban volt,³⁸ csak két magánföldesúri sóbányát ismerünk
adatolhatóan a 13. század végéről.³⁹ Az ország királyi sóval történő ellátására
két módszert alkalmaztak az Árpád-korban: egyrészt királyi sólerakatokat hoztak
létre, másrészt pedig egyházi testületeknek utaltak ki sót, akik ezt a bányákban, vagy
sólerakatokban átvették, majd terjesztették.

Az egyház számára az első vámmentes sószállításról kiadott oklevél 1137-ben a
pannonhalmi monostor számára készült, amely hét sószállító hajóra biztosított ki-
váltságot. A diploma szerint a hajók a sóraktártól az apátságig mind vízen, mind
szárazföldön vámmentesen szállíthatják a sót.⁴⁰ Az oklevél azonban hamis.⁴¹ Ezt a
kiváltságot csak 1192-ben kapták meg III. Béla (1172–1196) királytól.⁴² Fügedi Erik
szerint az első vámmentes sószállításra vonatkozó kiváltságot az aradi káptalan⁴³ kapta
meg. Ugyanis amikor 1211-ben II. András megerősítette III. Béla király Pannonhal-
mának adott adományát, akkor kikötötte, hogy Pannonhalma is olyan szabadalmak-

³⁸ A sóbányákban sóvágó polgárok dolgoztak meghatározott munkadíjért cserébe. A sótermelésből ugyan nem részesedtek, de annyi kiváltságot kaptak, hogy évente néhány napig saját hasznukra dolgozhattak, és amit ekkor termeltek, azt szabadon eladhatták. Hóman Bálint : A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Budapest 1921. (a továbbiakban: Hóman, 1921.) 156.

³⁹ Hóman, 1921. 156.; Részletesen I. Paulinyi Oszkár: A sóregálé kialakulása Magyarországon. Századok 58 (1924) 627–647.

⁴⁰ A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története I–XII/B. Szerk.: Erdélyi László, Sörös Pongrác. Budapest 1902–1916. (a továbbiakban: PRT) I. 793–794.

⁴¹ vö. PRT I. 90–94.; Reg. Arp. 62. sz.

⁴² ÁÜO VI. 183–184., Reg. Arp. 152. sz.; A pannonhalmi só a Maroson és a Tiszán leüszott, Szalánkeméntől állati igaerővel vontatták a Dunán Győrig, onnan szekerekkel vitték tovább Pannonhalmáig. Kristó Gyula: A korai feudalizmus (116–1241). In: Magyarország története I/2. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.: Székely György. Budapest 1984. (a továbbiakban: Mo. tört. 1984.) 1081.

⁴³ Szent Mártonról nevezett társas káptalan állt itt. Juhász Kálmán szerint alapítása 1135 körül II. Béla nevéhez köthető. Felszentelésére azonban csak 1224-ben került sor. Juhász Kálmán: Hajdani monostorok a Csanád egyházmegyében. Budapest 1926. (a továbbiakban: Juhász, 1926.) 85–89.

kal rendelkezik, mint az aradi és a bizerei egyház.⁴⁴ A bizerei egyház⁴⁵ kiváltságáról azonban korábbi adattal is rendelkezünk. 1183-ban a nyitrai egyház három sószállító hajóra kapott olyan kiváltságot, mint amilyennel a bizerei egyház hajói bírtak a só vásárlásában és tárolásában.⁴⁶ Az oklevél azonban ekkor még nem említi a szállítás vámmentességét. Mind a bizerei, mind az aradi egyház 1211 előtt megkapta az erre vonatkozó jogot. Véleményünk szerint azonban az első vámmentes sószállítás a bizerei egyház kiváltsága volt, és nem az aradi káptalané.

II. András uralkodásának első felében az egyháziak sókereskedelemben való részvétele csökkent a király gazdaságpolitikája miatt. Az uralkodó a sóügyeket a zsidó és izmaelita bérlőkre bízta. Ez ellen lépett fel az 1222. évi Aranybulla, amely megtiltotta, hogy az izmaeliták és a zsidók hivatalt viseljenek.⁴⁷ A király a tilalom ellenére továbbra is megtartotta őket a tisztségekben. Erre utal többek között az, hogy az Aranybulla 1231. évi megújításakor ismét meghozzák ezt a rendelkezést.⁴⁸ Ezt követően az uralkodó a beregi egyezményben ígérte meg, hogy nem állítja az izmaelitákat és a zsidókat többek között a sóügyek élére.⁴⁹ Ennél jobban sértette az egyházak érdekeit az 1222. évi Aranybullának az a rendelkezése, amely csak a Bihar megyei Szalacson, Szegeden és a végeken engedélyezte a só raktározását.⁵⁰ Az 1231. évi Aranybullában már nem találjuk meg az erre vonatkozó intézkedést.

Az egyházak jogának visszaállítására a beregi egyezményben került sor, amely engedélyezte számukra, hogy a bányákban átvehessék a sót. A király ekkor megengedte, hogy sójukat szabadon szállíthassák egyházukhoz, s ott a sókamrai tisztviselek és az illetékes főpap pecsétjével ellátott sót őrizhessék. Évente két alkalommal, augusztus 27-e és szeptember 8-a, illetve december 6-a és 21-e között a náluk tárolt sót vételre felajánlják a sótisztaknak. Ha a sótisztak nem élnek ezzel, akkor az egyházak a sót saját használatukra fordíthatják, illetve eladhatják, a haszon pedig csak az egyházat illeti. A beregi egyezmény meghatározta az egyházak számára fizetendő összeget, illetve hogy a név szerint felsorolt 29 egyház hány sókockát tartson vissza

⁴⁴ Fügedi, 1961. 38., 93. 162. jegyzet

⁴⁵ Szent András tiszteletére alapított bencés apátság az egykori Arad megyében. Elsőként 1183-ban tűnt fel az oklevelekben. Juhász, 1926. 31–32.

⁴⁶ Azt is megengedte nekik III. Béla, hogy ha elegendő hajóval rendelkeznek, akkor egyszerre szállítsák el a sót, amit különben három út alkalmával vinnének el. CDES I. 89–90., Reg. Arp. 136. sz.

⁴⁷ The Laws of the medieval Kingdom of Hungary. Decreta regni mediaevalis Hungariae. I. 1000–1301. Eds.: Bak, M. János-Bónis, György-Sweeney, James Ross. California 1999. 34–35.

⁴⁸ Ferdinandus Knauz: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I. Strigonii-Budapestini 1874. (a továbbiakban: MES I.) 279.

⁴⁹ MES I. 292.

⁵⁰ CD. III. 465.

saját használatára. A végeken, külkereskedelemre szánt só szállítása is az egyházak feladata volt. Végül pedig a király megfogadta, hogy az egyházaknak (a csanádi püspöknek, a pannonhalmi és az egresi apátnak) kárpótlásul a következő öt évben összesen tízezer márkát fog fizetni.⁵¹ Összesen harminchét káptalan vagy konvent esetében tudjuk kimutatni, hogy részt vettek a sóelosztásban.⁵²

II. András országlása alatt, a beregi egyezmény kiadásáig eltelt időszakban a só vámmentességére vonatkozó kiváltságok egy része a szállításra adott mentességet (a bányától az adott egyházig), másik része a határkapukon biztosította vámmentességet a kedvezményezettek számára, illetve egy esetben vámmentes árusítását engedélyezte.

1211-ben az uralkodó megerősítette III. Béla királynak 1192-es intézkedését, mely a pannonhalmi egyház három sószállító hajójára vonatkozott. Az oklevél a korábbi adományhoz hozzáteszi azt, hogy ugyanezen kiváltságot élvezi a bizerei és az aradi egyház hajói.⁵³ 1212-ben az uralkodó visszaadta a budai káptalannak az általa elvett javakat és birtokokat, valamint megerősítette Imre király négy tömény sóra vonatkozó adományát, amely szerint sót az országon kívülre Pozsonyon keresztül zaklatás és vám nélkül szállíthatják.⁵⁴ Az oklevél azonban hamis.⁵⁵ A hamisítás oka, mint ahogy Püspöki Nagy Péter is feltételezte, az ország határán esedékes vámmentes sószállítás volt.⁵⁶ 1217-ben a király elrendelte, hogy a johanniták sójukat az országban a Dráva folyóig vám kifizetése nélkül árusíthassák.⁵⁷ 1217-ben az uralkodó a Maros folyón működő sótisztaknek elrendelte, hogy a zágrábi kanonokoknak Szent István király ünnepe előtt Szegeden ötven marka értékű sót adjanak, amelyet a kanonokok zágráb

⁵¹ MES I. 293-295.

⁵² Kubinyi András: Só. In: KMTL 603-604.

⁵³ ÁÚO VI. 348-349., Reg. Arp. 259. sz.

⁵⁴ BTOE I. 6-11., Reg Arp. 280. sz.

⁵⁵ Ugyanebben az évben a budai káptalan számára készült egy másik oklevél is, amely azonban csak átiratban maradt fenn. Ez nem említette a négy tömény sóra vonatkozó adományt. (BTOE 6-11) Szentpétery Imre szerint ezen hiteles oklevél felhasználásával készült a hamis oklevél. Reg. Arp. 280. sz.; Gárdonyi Albert mindkét diplomát hamisnak tartja. Szerinte nem az átiratban fennmaradt oklevél felhasználásával készült a hosszabb szövegváltozat, hanem éppen fordítva. Gárdonyi Albert: Az óbudai káptalan kritikus oklevelei. Turul 57 (1943) 17-19.; Püspöki Nagy Péter szerint a rövidebb szövegű 1212-es oklevél hiteles, míg a hosszabbik szövegű interpolált. Püspöki, 1989. 133.; Györffy György szerint mindkét oklevél hamis, és a két változat megegyező részei őrizhetik az 1212-es hiteles oklevél tartalmát. Györffy, 1997. 129. 113. jegyzet.

⁵⁶ Püspöki, 1989. 134.

⁵⁷ Augustinus Theiner: Vetera monumenta historica Hungariorum sacram illustrantia. I. Romae 1859. (a továbbiakban: Theiner I.) 16-17. III. Honorius pápa (1216-1227) átirata 1218. június 26-án, Reg.: Fenyvesi László: Tolna megye középkori történetéhez kapcsolódó oklevelek regesztái. Szekszárd 2000. 25. sz.

vám nélkül szállíthatnak. Mindezek felett megengedte számukra, hogy ezt a sót a későbbiekben szabadon értékesíthessék.⁵⁸ 1225-ben II. András a borsmonostori apátságnak Sopronban 200 *zuan* sót rendelt, amit évente augusztus 20 körül kellett kiadni ellentmondás nélkül. Emellett az ország kapuin vámmentességet is adott a szerzetesek számára, külön kiemelve a só vámmentességét.⁵⁹ 1230 körül a borsmonostori kolostornak az uralkodó már ezer *zuan* sót adományozott, hozzátéve, hogy az ország kapuin többek között a sót is vámmentesen vihetik ki.⁶⁰ Ez az oklevél szintén hamis.⁶¹ Ugyanezen vámmentességet említette 1230 körül egy másik hamis oklevél is.⁶² Az ország határkapuinál a só szállításakor a heiligenkreuzi apátság is vámmentességet élvezett egy 1229-re datált hamis oklevél szerint.⁶³

Egyetlen világi embernek adott II. András a só szállítására az egyházakhoz hasonló kiváltságot. Ennek okát Szegefi László abban látja, hogy az Aranybullában található sókereskedelem megszigorítása miatt a király a bérbeadás helyett egyéni jogosítványt adott a sóforgalmazásra.⁶⁴ 1230-ban Macharias *comes* fia Tamás *comes*⁶⁵ számára többek között azt a kiváltságot biztosította, hogy a Maroson hat sószállító hajót tarthasson olyan kiváltsággal, mint amellyel az egresi⁶⁶ és bizerei egyház hajói rendelkeznek. Azaz évenként háromszor fordulhatnak meg a Maroson, minden vám alól mentesek, és bármely sóbányából vásárolhatnak sót.⁶⁷

⁵⁸ ÁÚO XI. 148-149., Reg. Arp. 324. sz.

⁵⁹ Hans Wagner-Irmstrant Lindeck: *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*. I. Graz-Köln-Wien 1955. (a továbbiakban: UB. I.) 102-107., Reg. Arp. 420. sz.; Erdélyi szerint az oklevél hamis. Erdélyi, 1912. 28.; 1917. 139. Vele szemben Szentpétery Imre megvédte az oklevél hitelességét. Szentpétery Imre: *A borsmonostori apátság árpádkori oklevelei*. Budapest 1916. (a továbbiakban: Szentpétery, 1916.) 68-81. Püspöki Nagy Péter szerint is hiteles. Püspöki, 1989. 148.

⁶⁰ UB. I. 125-127., Reg. Arp. 469. sz.

⁶¹ A hamisítás egyik oka az volt, hogy a 200 *zuan* évi sójádék helyett 1000 *zuan* találunk ebben az oklevélben. A vámmentességi kiváltságot azonban már 1225-ben megkapta a kolostor. Reg. Arp. 469. sz.; Szentpétery, 1916. 88-90.; UB. I. 125.; Püspöki, 1989. 150.

⁶² UB. I. 130-131., Reg. Arp. 468. sz.

⁶³ UB. I. 118-119., Reg. Arp. 458. sz.

⁶⁴ *Szeged története*. I. A kezdetektől 1686-ig. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged 1983. 336.

⁶⁵ Monoszló nembeli Tamás egy 1219. évi hamis oklevél szerint bán, egy hiteles 1231. évi diploma volt bánnak nevezi. 1221-ben valkai ispán. Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. I. Budapest 1900. 834.; Reg. Arp. 356., 366., 596. sz.

⁶⁶ Ciszterci monostor az egykori Csanád megyében. III. Béla alapította a rendi feljegyzések szerint 1179-ben a Boldogságos Szűz tiszteletére. Az alapításra mindenképpen 1191 előtt került sor, ugyanis ekkor már megjelenik egy oklevélben. II. András második feleségét, Jolantát itt temették el. Juhász, 1926. 53-55.

⁶⁷ ÁÚO XI. 218-230.; Az oklevél csak IV. Béla 1231. évi átiratában maradt fenn. Keltét Szentpétery Imre helyezte 1230-ra. Reg. Arp. 467. sz.

A beregi egyezményt követően 1233. október elsején néhány egyház esetén külön sójövédelmet biztosító oklevelet bocsátott ki az uralkodó a Jakab pápai követtel történő megállapodás alapján. Így kapott diplomát a pornói,⁶⁸ a szentgotthárdi,⁶⁹ a panonhalmi,⁷⁰ a szentkereszti,⁷¹ a tihanyi,⁷² a pilisi⁷³ és egy hamis oklevél szerint a borsmonostori apátság.⁷⁴ Úgy tűnik, hogy a beregi egyezmény helyreállította az egyház helyzetét a sókereskedelem terén, mert ezt követően II. András korából erre vonatkozó oklevelet nem ismerünk.

A vámmentes sószállításra vonatkozóan kilenc oklevelet ismerünk a vizsgált korokban, amely közül azonban három hamis. Az egyik hamisítás csak a só mennyiségére vonatkozóan jelentett változást a korábbi időszakhoz képest, míg a másik az ország határán esedékes vámmentes sószállítás igénye miatt készült. A harmadik eset nem hozható kapcsolatba a vizsgált témával. A vámmentességek egy kivételtől eltekintve csak a só szállítására vonatkoztak. Az uralkodó így lehetővé tette az egyházak számára, hogy a nekik biztosított sómennyiséget a bányákból egyházukhoz szabadon szállítsák. Csak egyetlen esetben terjesztette ki a király a vámmentességet a kereskedelmi forgalomba került sóra is, bár tudjuk, hogy a sókereskedelem a király mellett elsősorban az egyházak kiváltsága volt.

III. Területileg korlátozott vámmentesség

A teljes immunitáshoz képest kisebb értékű volt a területileg korlátozott mentesség elérése. Ez elsősorban a kisebb piackörzetekben működő árusok számára volt fontos, és nekik ez a teljes vámmentességgel volt egyenértékű. Azonban nemcsak a kereskedők számára volt ez lényeges, mert más esetekre is biztosított területi felmentést a király.

1206-ban II. András király elrendelte, hogy a krakkói, igeni és romoszi szász *hospesek* a szőlők után, amelyeket maguk ültettek, vámot (*tributa*) nem tartoznak fizetni. Ezenkívül disznóikat és más állataikat erdeikben szabadon legeltethetik, utá-

⁶⁸ ÁÚO VI. 517–518.; Az oklevél II. Andrást helytelenül tertius jelzővel látja el. Szentpétery Imre szerint ez, valamint az írásnak a szokásostól elütő jellege a diploma hitelességét megkérdőjelezheti. Ennek ellenére az oklevelet nem tartja hamisítványnak, hanem ezen hibákat egy idegen kéz munkájának tulajdonítja. Reg. Arp. 504. sz.

⁶⁹ Kiadása: Reg. Arp. 505. sz.

⁷⁰ ÁÚO XI. 258–259., Reg. Arp. 506. sz.

⁷¹ ÁÚO I. 302–305., Reg. Arp. 507. sz.

⁷² PRT X. 519–520., Reg. Arp. 508. sz.

⁷³ Vö.: Theiner I. 143–144., Reg. Arp. 509. sz.

⁷⁴ Johann Nepomuk Weis: Urkunden des Cistercienser-Stiftes Heiligenkreuz im Wiener Walde. I. Wien 1858. 295–296.; Vö.: Szentpétery, 1916. 28.

nuk sem dézsmát, sem vámot nem tartoznak fizetni.⁷⁵ Az uralkodó ezen kiváltságokkal csak a már meglévő immunitásokat foglalta írásba, amire mutat oklevélben azon utalás, hogy e *hospesek* szabadságait elődei privilégiumok révén tiszteletben tartották.⁷⁶

1207-ben a király a Szent Sír Rend számára megerősítette a még horvát-dalmát herceg korában tett adományát. Eszerint hét szlavóniai falut (Cosma, Poren, Vyssumeny, Proklanza, Sidouina⁷⁷, Durte, Deuse)⁷⁸ adományozott a kanonokrendnek a templomos és johannita falvak szabadságával. Felmentette őket jószágaik (res) és szőlőik után fizetendő vám alól. Emellett megerősítette a rend marchiai (in Marchia) Házát⁷⁹ az Imre királytól nyert kiváltságban, melyet a Ház mestere mutatott be neki. Ezen kiváltságok között szerepelt a vámmentesség.⁸⁰ Szentpétery Imre ezen diplomát kétes hitelűnek tekinti.⁸¹ A szakirodalomban elterjedt az a nézet, hogy a johanniták és a templomosok vámmentességet élveztek az országban, és ezen oklevéllel a Szent Sír Rend hét szlavóniai faluja is megkapta ezt a jogot. Azonban nem ismerünk olyan forrást, amely a johanniták számára biztosította volna ezt a kiváltságot, valamint a templomosok számára országos vámmentességet adományozó oklevél (1209) is hamis.⁸² Ráadásul a kanonokrend népei 1212-ben megkapták ezt a jogot II. Andrásztól a révekre és a vásárokra vonatkozóan, nem utalva a fentebbi forrásra, illetve a másik két rend kiváltságára.

1207-ben a király Bernát spalatói érsek⁸³ és utódai számára a Salona (Solin) folyón a malmokban vámmentességet biztosított.⁸⁴ 1208-ban II. András megerősítette

⁷⁵ ZW I. 9-10., Reg. Arp. 226. sz.

⁷⁶ vö.: Mo. tört. 1984. 1128.

⁷⁷ Georg Heller Sidouina-t a mai Segovina településsel azonosította. Heller, 1977. 146.

⁷⁸ Ezen helynevek a későbbiekben írott forrásban nem szerepelnek. A diplomában szereplő egyéb földrajzi nevek segítségével a hét falu fekvését a Kalnik-hegység, Glogonica falu, Apatovac, Poganac, Rarina folyó és Haraszi falu által közrezárt területre helyezhetjük. Kurecskó Mihály-Stossek Balázs: A Szent Sír Kanonokrend története Magyarországon. In: Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből. Szerk.: Koszta László. Szeged 1998. 101-102.

⁷⁹ A Szent Sír Kanonokrend marchiai házáról ezen 1207. évi adat az egyetlen, így nem tudjuk meghatározni pontos fekvését. A középkori Magyarországon Marchia alatt értették szűkebb értelemben a pécsi egyházmegye egyik főesperességét, melynek hatásköre a Szerémség nyugati részére terjedt ki. Tágabb értelemben azonban az egész Szerémséget is jelentette. Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest 1988. 299-302.

⁸⁰ CD. III. 72-74.

⁸¹ Reg. Arp. 230. sz.

⁸² L. fentebb

⁸³ Bernátot 1198-ban választották Spalató érsekévé. Azonban a pápai felszentelést csak 1200-ban kapta meg. Mivel az Imre és András közötti viszályban az előbbi támogatta, II. Andrással mindvégig hűvös volt a viszonya. Makk Ferenc: Bernát. In: KMTL 99.

⁸⁴ CD. III. 70-71., Reg. Arp. 228. sz.

a lébényi monostornak⁸⁵ az alapítók által tett adományait. Emellett elrendelte, hogy a klostromban tartózkodó szerzetesek, vendégek és szegények mindennapi szükségletére a monostor prédiáimról Győr városán keresztül vitt áruik után sem vámot, sem harmincadot ne fizessenek a Rába hídon Győrött, valamint a Rábca Kenéz hídján.⁸⁶ 1209-ben az uralkodó a Sebus *comes*nek⁸⁷ adományozott Szentgyörgy⁸⁸ prédiumon engedélyezett vásártartást oly kiváltsággal, hogy azt vám behajtása nélkül birtokolja, és a vásárra jövköt vámszedők ne zaklassák.⁸⁹ Ezen oklevelet II. András 1216-ban új pecsétje alatt megerősítette.⁹⁰ 1217-ben a király megparancsolta a mindenkori mosoni ispánnak és alispánnak, hogy a heiligenkreuzi apátságot privilégiumok értelmében a legénytői⁹¹ birtokukon minden adó- és vámszedés, és egyéb háborgatás ellen védelmezzék.⁹²

1222-ben az uralkodó az esztergomi káptalan Szebelléb⁹³ falujában lakó népeinek egész Hont megyében teljes vámmentességet adott, a következőképpen részletezve azt: sem vásárokon, sem hidakon, sem egyéb helyeken nem kötelesek vámot fizetni.⁹⁴ Ezen kiváltságot 1222 körül megismételte a káptalan számára az uralkodó.⁹⁵ 1222-ben a Német Lovagrendnek és népeinek a király vámmentességet biztosított a székelyek és románok földjén⁹⁶ való áthaladáskor.⁹⁷ Az oklevél hitele ellen azonban

⁸⁵ Szent Jakab apostol tiszteletére Győr nembeli Pot mosoni és Csépán bácsi ispán által alapított bencés apátság. Imre király uralkodása alatt alapították 1199 előtt. Csóka Gáspár: Lébény. In: KMTL 400.

⁸⁶ UB. I. 51–55., Reg. Arp. 236. sz.; Kenézhida nem lokalizálható. Vö.: ÁMTF II. 605.

⁸⁷ Sebus pohárnok (1209–1236) a Hont-Pázmány nem tagja. Testvérével, Sándor pohárnokkal (1203–1233) a Szentgyörgy és Bazini grófok öse. Vö.: Illa Bálint: A Szentgyörgyi és bazini grófok birtokainak kialakulása. Turul 1927. 36–71.

⁸⁸ Egykori Pozsony megyében feküdt. Ma: Jur pri Bratislave.

⁸⁹ CDES I. 121., Reg. Arp. 242. sz.; Karácsonyi János hibás keltezésének tartotta az oklevelet, és annak kiadását 1216-ra tette, holott akkor ennek megújítása történt. Karácsonyi, 1988. 60–61.

⁹⁰ A megerősítésre azért került sor, mert az 1209-es oklevélen szereplő pecsét Gertrúd királyné meggyilkolásakor elveszett, így a diploma átírására és megerősítésére volt szükség. CDES I. 162–163., Reg. Arp. 306. sz.

⁹¹ Egykori Moson megyében feküdt. Ma ausztriai helység: Mönchhof.

⁹² UB. I. 74.; Szentpétery Imre az oklevél keltét egy az apátságna 1217-ben kiadott oklevél alapján helyezi erre az évre. Reg. Arp. 342. sz.

⁹³ Az egykori Hont megyében feküdt. Ma község Korponától délnyugatra. Ma: Sebechleby.

⁹⁴ CDES I. 202–203., Reg. Arp. 381. sz.

⁹⁵ CDES I. 205–206.; Keltét Knauz az 1222. évi fentebbi oklevél alapján 1222 tájára helyezi. Knauz Magyar Sion II. 1864. 212. 35.sz.; Szentpétery Imre ezt elfogadva hozzáteszi azt, hogy írása is erre az időre helyezi az oklevelet. Reg. Arp. 388. sz.

⁹⁶ Blakföld Fogaras vidékével azonos.

⁹⁷ ZW I. 18–20., Reg.: CDT 119. sz.

kétségek merültek fel.⁹⁸ A gyanú ellenére az oklevélből egyértelműen kiderül, hogy a székelyek és románok földje a Barcaságtól független vámhatósággal rendelkezett. 1222-ben az uralkodó a heiligenkreuzi apátság legénytői földjén lévő harminc *mansio*ját felmentette a vámfizetés alól. Ugyanakkor elrendelte azt is, hogy az apát mosoni házait, kúriáját és pincéjét sem a vámszedők, sem a pénzszedők, sem más behajtók ne zaklassák.⁹⁹ Egy 1229-ben készült hamisítvány ezen 1222. évi oklevélnek a kibővítéseként készült. Megtartotta benne szó szerint a megfelelő részeket, és kitoldotta az adományokat. A harminc *mansio* utáni vámmentességet említette.¹⁰⁰ Az apát mosoni házára vonatkozó intézkedés azonban már nem található meg benne. 1224-ben a király az erdélyi szászoknak adott privilégiumában elrendelte, hogy köztük minden vásárt vám nélkül tartsanak meg.¹⁰¹ 1229-ben a garamszentbenedeki egyház Udvardon lakó népeit a falujukban szedendő vám alól mentette fel.¹⁰² 1230-ban az uralkodó híveinek, Beuchanak, Hauchnak és Polkonak megengedte, hogy a Liptó területén adott lakatlan földön, melyet egykor Magyarfalunak (Uhorská Ves) neveztek, mindenféle vámtól és adótól mentes vásárt tarthassanak.¹⁰³ 1230-ban II. András fia, Béla és a bárók tanácsára a szatmári¹⁰⁴ (Satu Mare) német *hospesek* kiváltságait megállapította. Ezek között szerepelt a Szamos folyó átkelőhelyein biztosított vámmentesség.¹⁰⁵

Esztergom városára vonatkozó vámmentességet adományozó oklevelet nem ismerünk, de egy ezek érvényességét visszavonó diploma alapján feltételezhetjük létezésüket. 1222 körül ugyanis II. András parancslevelében vonta vissza azokat a vámmentességeket, amelyek ellenkeznek atyja, III. Béla és testvére Imre királynak az esztergomi vám tárgyában az esztergomi káptalannak adott adományaival.¹⁰⁶ Ezen

⁹⁸ Pauler Gyula a nevek hibás olvasatát feltételezte. Pauler, 1899. II. 502.; Karácsonyi Paulerrel szemben védelmezte a neveket, és az oklevél keltét 1222. május 7–29 között keletkezettnek tekintette. Karácsonyi, 1899. 22–25.; Szentpétery Imre az oklevelet kétes hitelűnek tekinti. Reg. Arp. 380. sz.

⁹⁹ UB. I. 87–88., Reg. Arp. 385. sz.

¹⁰⁰ ÁÚO I. 261–262.; Hamis: Hóman, 1913. 191.; Reg. Arp. 458. sz.; Szentpétery, 1916. 91.

¹⁰¹ ZW I. 33–35., CDT 132. sz.

¹⁰² vö.: 16–17. jegyzet

¹⁰³ CDES I. 257.; Az oklevélben szereplő évszám (1230) és az uralkodási év (15) ellentétben áll egymással. Szentpétery Imre szerint a rövid oklevélszerkezet 1220-ban kevésbé volt jellemző, ezért az átiratban az évszámot tartja hitelesnek és az uralkodási évet elírásnak tekinti. Reg. Arp. 460. sz.

¹⁰⁴ Szatmárnémeti az egykori Szatmár megyében feküdt.

¹⁰⁵ Fejér III/2. 211–214., Reg. Arp. 462. sz.

¹⁰⁶ Az eredeti parancs dátum nélkül kelt. Knauz az András-féle átirás alapján 1235 körül keletkezettnek tekintette. MES I. 311.; Szentpétery Imre azonban az oklevelet megfogalmazása alapján 1222 köré helyezte. Reg. Arp. 392. sz.; Az 1235. évi átirásból mindenesetre bizonyos, hogy az átirás oka II. András kettős pecsétjével történt visszaélések voltak. Ezért az eredeti parancs 1213–1234 körül kelt, mert II. András első kettős pecsétje ekkor volt használatban. vö. Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Budapest 1930. 114.

oklevél eredetiben nem maradt fenn, csak II. András 1235-ben kelt megerősítő diplomájából ismerjük.¹⁰⁷

II. András második felesége, Jolánta is adott hasonló adományt. A királynék által kibocsátott oklevelek mindig csak az őt személyileg illető javakra nézve adhattak immunitást, ezért az általuk adott vámmentesség mindig területileg korlátozott volt. Jolánta 1224-ben a veszprémi káptalan népeit mentette fel a joghatósága alá tartozó birtokokon mindenféle vámfizetés alól.¹⁰⁸

A vizsgált korszakban tizenhat területileg korlátozott vámmentesség-adománnyal találkozunk. Ezek közül két oklevél hamis, egy pedig kétes hitelű. A kiváltságolt elemek döntően az egyháziak közül kerültek ki. Ezek a mentességek azonban nem a kereskedelmi tevékenységre, hanem a szállításra, illetve az adott településben szedett vámokra vonatkoztak. Öt esetben világi személyek jutottak ilyen immunitáshoz, és mindegyik adomány a vásározást volt hivatva elősegíteni. A világiak között első sorban *hospesek*kel, illetve az általuk folytatott kereskedelemmel találkozunk.

IV. A határkapuknál szedett vámok alóli mentesség

Külön típusba sorolhatjuk a határkapuknál szedett vámok alóli mentességet,¹⁰⁹ melyet II. András három egyház számára biztosított: a toplicai,¹¹⁰ a heiligenkreuzi¹¹¹ és a borsmonostori¹¹² ciszterci monostorok számára. Az első ciszterci szerzetesek 1142-ben Heiligenkreuzból érkeztek Magyarországra. A legnagyobb pártfogó, III. Béla uralkodását követően II. András és IV. Béla voltak a legnagyobb támogatói e rendnek. Ez egyrészt újabb monostorok alapításában, másrészt különböző kiváltságok biztosításában jelentkezett. Ezen immunitások egy része a vámmentességekre terjedtek ki. Az alábbi kiváltságok a ciszterciek külkereskedelemben való részvételét mutatják.

¹⁰⁷ MES I. 310., Reg. Arp. 539. sz.

¹⁰⁸ DI 24383.

¹⁰⁹ Azon adományokat, amelyek csak a só vámmentes kivitelére vonatkoznak ismételtelen nem szerepelnek. Ezeket l. fentebb.

¹¹⁰ II. András király által alapított apátság, ahova a Clairvaux-ból kért szerzetesek 1208-ban érkeztek meg. Vö.: Ferenc L. Hervay: Repertorium historicum ordinis cisterciensis in Hungaria. Roma 1984. (a továbbiakban: Hervay, 1984.) 181–191.

¹¹¹ Heiligenkreuzot III. Lipót osztrák herceg alapította 1135. szeptember 11-én, 11136 bekövetkező halála azonban nehézségeket okozott. A kolostor végül anyagi támogatást IV. Lipót hercegtől kapott. Magyarországi szerepvállalásuk a 12. század végén, a 13. század elején erősödött fel. Vö.: Koszta László: Ciszterci rend története Magyarországon a kolostoraik alapítása idején. 1142–1270. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 1993. 115–127.

¹¹² Miskolc nembeli Domokos bán által alapított kolostor, melynek építésére 1190 körül került sor. 1197-től lakták szerzetesek. Nevét az alapító fiáról, Borsról kapta. Vö.: Hervay, 1984. 63–79.

Elsőként 1211-ben a toplicai szerzetesek számára az ország kapuin történő be- és kimenet alkalmával, valamint az ország többi helységében, amelyekben a kereskedők saját hasznukra ügködnek, ugyanazt a szabadságot adta, mint amivel az egresi¹¹³ és pilisi¹¹⁴ egyház él királyi adományból, azaz vámmentességet kaptak.¹¹⁵ 1217-ben a király meghagyta, hogy a vámszedők, a pénzverők és az adószedők a heiligenkreuzi apátságot be- és kivitel alkalmával sehol se zaklassák (se a réveken, se a hidakon se más helyen az országban), ha saját szükségletükre vásárolnak az országban.¹¹⁶ Ezt követően 1225-ben a király elrendelte, hogy a borsmonostori apátság szerzetesei és szolgálói az ország kapuin be- illetve kimenve sem a sóból, sem a gyapjúból, sem más dolgukból, amit eladnak vagy vesznek vámot ne fizessenek.¹¹⁷ 1230 körül II. András megújította a borsmonostori apátságnak adott 1225. évi kiváltságot.¹¹⁸ Ez az oklevél hamis.¹¹⁹ Szintén 1230 körül az uralkodó megismételte a kolostor ezen adományát.¹²⁰ Azonban ez a diploma sem hiteles.¹²¹ Végül 1229-ben a heiligenkreuzi apátság szerzeteseit és szolgálit mentette fel mind a kapukon, mind a hidakon és minden helyen a be- és kivitt áruk, azaz a hal, a só, az állat, a gyapjú, a bárány, a sajt, az évi gabonatermés vagy bizonyos más mennyiségű gabona szállításakor szedendő vám, adó és harmincad alól.¹²² Bár az oklevél hamisítvány,¹²³ a szerzetesek által szállított árukat jól szemlélteti.

A határkapuknál történő vámmentes kivitelt hat oklevél említi, amely közül két-tőben az ország más helységeiben is vámmentességet biztosított az uralkodó. Mind-egyik diplomát a ciszterci szerzetesek számára állították ki, amelyek II. András uralkodása alatt egyéb adományokat is kaptak. Az oklevelekben található mentességek egyrészt a mindennapi élethez (szállítás) nélkülözhetetlenek voltak a kolostorok birtokainak elhelyezkedése miatt; másrészt az immunitás a kereskedelmi tevékenység-

¹¹³ Az itt álló ciszterci apátságot 1179-ben alapította III. Béla. 1514-ben szűnt meg. Vö.: Hervay, 1984. 90-97.; Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Budapest 1997. (a továbbiakban: Romhányi, 1997.) 16.

¹¹⁴ III. Béla király 1184-ben alapította ezt az apátságot, mely 1526-ban pusztult el. Az oklevélben szereplő egyházat Hervay Ferenc nem tartja azonosnak Pilissel. Vö.: Hervay, 1984. 141-156.; Romhányi, 1997. 42-43.

¹¹⁵ CD. III. 103-106., Reg. Arp. 258. sz.

¹¹⁶ UB. I. 68-70., Reg. Arp. 332. sz.

¹¹⁷ UB. I. 102-107., Reg. Arp. 420. sz.

¹¹⁸ UB. I. 125-127., Reg. Arp. 469. sz.

¹¹⁹ Vö.: 62. jegyzet.

¹²⁰ UB. I. 130-131., Reg. Arp. 468. sz.

¹²¹ Szentpétery, 1916. 190.; UB. I. 130.

¹²² UB. I. 118-119., Reg. Arp. 458. sz.

¹²³ Hóman, 1913. 191.; Reg. Arp. 458. sz.; Szentpétery, 1916. 91.

güket segítette elő.¹²⁴ Toplica esetén a későbbi kereskedelmi szerepvállalást bizonyítja az is, hogy 1240. áprilisában a magyar templomos nagymestertől telket kaptak Zengg kikötővárosban, hogy kereskedelmi lerakatot létesítsenek.¹²⁵

V. Külföldi kereskedők számára biztosított vámmentesség

Mindezekről a vámmentességektől elkülönülnek a külföldi kereskedőknek biztosított kiváltságok. A 13. század elején velencei kereskedők egyre gyakrabban jelentek meg az országban, ezért 1217-ben II. András szabályozta Velencével a kapcsolatot. A szerződés értelmében a velencei kereskedők Magyarországra jövet csupán nyolcvanadot tartoznak áruik után fizetni. Egyes cikkek, azaz az arany, a gyöngy, a drágakő, a fűszer és a selyemszövet után nem kellett vámot fizetniük. Ezzel a velenceiek árucikk szempontjából korlátozott vámmentességhez jutottak Magyarországon. A magyar kereskedőkre ugyanezek a feltételek voltak érvényesek Velencében. Ez előnyös volt mindkét fél számára, ugyanakkor az egyik legfontosabb árura, az ezüstre nem biztosított vámmentességet a szerződés.¹²⁶

VI. Alkalmi vámmentesség

II. András uralkodása alatt egy esetben találkozunk alkalmi mentességgel is. 1223-ben ugyanis a király elrendelte, hogy hívének, Csák nembeli Miklós¹²⁷ csanádi ispánnak Mihály¹²⁸ nevű földjére jövő idegen *hospes*eket senki ne tartsa fel vám vagy más követelés okán. Ezen kiváltság megtartására felszólította a király a soproni ispánt.¹²⁹ Az uralkodó oklevelével területileg korlátozott egyszeri vámmentességet biztosított Sopron megye területén, amely az adományozottnak nem a kereskedelmét, hanem a birtokának betelepítését segítette elő.

Összefoglalóan megállapítható, hogy II. András uralkodása alatt összesen negyvennégy vámmentesség-adományozó oklevéllel találkozunk, mely közül kilenc hamis. Huszonkilenc esetben egyház – közülük is elsősorban a ciszterci monostorok –, tizenöt esetben világi személy részesült ilyen kiváltságban. A diplomák azt mutatják,

¹²⁴ Ennek kialakulását támogatta a kolostorok földrajzi elhelyezkedése, birtokaik tizedmentessége, vásárok közelsége, valamint vásártartási jog megszerzése.

¹²⁵ CD IV. 109–110.

¹²⁶ ÁÚO VI. 380–383.; A velencei-magyar árucserére I. Teke Zsuzsa: Velencei-magyar kereskedelmi kapcsolatok a XIII–XV. században. Budapest 1979. 12–26.

¹²⁷ Miklós II. András uralkodása alatt több címet is viselt. IV. Béla királlyá koronázása (1235) után kegyvesztett lett. 1241-ben az országból kivonuló kunok áldozata lett. Almási Tibor: Miklós. In: KMTL 456–457.

¹²⁸ Ma Mihályi Kapuvártól délkeletre, az egykori Sopron megyében.

¹²⁹ UB. I. 90., Reg. Arp. 397. sz.

hogy ezen kiváltság elnyerésében az egyházak állnak előtérben. Ha azonban megvizsgáljuk az immunitások milyenségét, akkor azt láthatjuk, hogy annak elnyerése az egyháziaknak elsősorban áruik, terményeik szállítása, míg a világiak számára a kereskedelemben való részvétel miatt volt fontos. Az egyházak számára kiállított kiváltságlevelek nagy száma jól illusztrálja, hogy ebben az időszakban még vámkötelesek voltak, az alól kivételt csak oklevél „felmutatása” esetén kaphattak.

Az időbeli viszonyokat áttekintve megállapítható, hogy 1206 és 1217 között összesen tíz hiteles oklevél számol be vámmentesség-adományról. Az adományozások 1222-t követően – az 1217-es keresztes hadjárat és az azt követő konszolidáció után – indulnak meg újra. Ez időszakban már huszonegy hiteles diploma ad számot a vizsgált immunitásról. II. András döntően uralkodásának második felében adott vámmentesség-adományt, amely két okkal magyarázható. Egyrészt a belső kereskedelem megélénkülése ezen adomány elnyerésére ösztönözte a résztvevőket, másrészt ebben az időszakban növekednek meg a vámadományok, mindez a vámok megsokszorozódását eredményezte az országban.

BOGLÁRKA WEISZ

Relief from customs duties by King Andrew II.

In the 13th century, paralelly with the increase of domestic trade, customs multiplied in the country. Those, who were interested in trade tried to gain relief from customs duties. King Andrew II. ensured exemption in different degrees. Beside total exemption covering the whole country there existed exemptions limited with regard to territory or goods. Besides these once he gave a charter to a foreign trademan and there were a few occasionally offered exemptions in reign of Andrew II.